

ВЫДАВЕЦКА-ПАЛІГРАФІЧНАЯ ТЭРМІНАЛОГІЯ

Адной з галоўных задач беларускага тэрміназнаўства з'яўляецца сістэмнае даследаванне тэрміналогіі розных галін навукі і сфер дзейнасці, якое неабходна для ўпарадкавання нацыянальнай тэрміналогіі і тэрмінаграфіі.

Яшчэ з пачатку ХХ ст. даследчыкі займаліся пытаннямі фарміравання і ўпарадкавання беларускай навуковай тэрміналогіі, аднак яшчэ многія пытанні застаюцца нявырашанымі да сённяшняга дня. Л.А. Антанюк адзначала, што «... отдельной задачей белорусского терминоведения является систематическое исследование всех этапов формирования белорусской терминологии, начиная от старобелорусского периода XIV–XVII веков и заканчивая современным состоянием развития» [1, с. 4].

Шмат напрацовак па нацыянальнай тэрміналогіі зроблена ў 24 выпусках «Беларускай навуковай тэрміналогіі», якія былі выдадзены з 1922 па 1930 гады, у тэрміналагічных зборніках «83», «84», «85», «87», «89 — 90». Вялікі ўклад унеслі члены Тэрміналагічнай Камісіі Акадэміі навук Беларусі, Беларуска-Савецкая Энцыклапедыя імя П. Броўкі, энцыклапедыя «Прырода Беларусі», тэрміналагічныя зборнікі і бюлетэні.

Беларускімі лінгвістамі, такімі як М. В. Бірыла, А. М. Булыка, А. Я. Баханькоў, Л. А. Антанюк, А. І. Жураўскі і інш., разглядаліся агульнатэарэтычныя пытанні тэрміналогіі і тэрмінаграфіі, асобныя пытанні словаўтварэння, семантыкі, генетыкі ў шматлікіх галіновых тэрміналагічных сістэмах. Важнае месца займае праца Л. А. Антанюк «Беларуская навуковая тэрміналогія» (1987 г.), у якой разглядаюцца асноўныя этапы фарміравання беларускай тэрміналогіі, аналізуецца структура тэрмінаў, вызначаюцца асноўныя прынцыпы і заканамернасці ўпарадкавання тэрміналогіі. Падкрэсліваецца, што працэс інтэрнацыяналізацыі тэрміналогіі патрабуе адзінства ў падыходзе да мовы навукі, але разам з тым не павінен адмаўляць нацыянальных асаблівасцей тэрміналогіі кожнай мовы.

Варта падкрэсліць, што пры ўпарадкаванні тэрмінаў некаторыя тэрміналагі імкнуцца пазбавіцца рыс, характэрных агульналітаратурнай мове. Але ж тэрміны фарміруюцца на яе аснове, развіваюцца і функцыянуюць па яе законах. Рускі лінгвіст В. П. Даніленка адзна-

чаў: «Лингвистический аспект изучения терминологической лексики ещё не исчерпал своей проблематики, и это делает особенно привлекательной попытку описания терминологии как подсистемы общелитературного языка. С одной стороны, это наглядно показывает то общее, что связывает терминологию с общелитературным языком, с другой — то особенное, что характерно только для терминологии и выделяет её как подсистему» [2, с. 7]. Ад сістэматызацыі тэрміналогіі кожнай прадметнай галіны ў значнай ступені залежаць спосабы апісання тэрмінаў, суаднесенасць іх з паняццямі, устанаўленне сістэмных сувязей.

Беларускімі лінгвістамі ў большай ці меншай ступені распрацаваны фізічная, матэматычная, біялагічная, геалагічная, земляробчая, тэхнічная і іншыя тэрміналогіі. Па-за межамі даследавання застаюцца яшчэ многія тэрміналагічныя сістэмы, у тым ліку выдавецка-паліграфічная. Асобныя публікацыі, прысвяціў гэтаму аспекту дацэнт У. Куліковіч [5, 6].

Паліграфія — адна з найбольш маладых галін прамысловасці. Яе функцыянаванне звязана з вынаходніцтвам друкавальнага прэса. Паліграфія ў сучасным уяўленні — гэта галіна прамысловасці і тэхнікі, якая займаецца друкаваннем, выданнем і распаўсюджваннем друкаванай прадукцыі: кніг, газет, часопісаў, брашур, плакатаў, рэкламных лісткоў, марак, абгортак і інш. Зараз немагчыма ўявіць сабе выдавецтва, якое не выкарыстоўвае ў сваёй дзейнасці камп'ютары і НВС (настольна-выдавецкія сістэмы). Менавіта са з'яўленнем больш прагрэсіўных тэхналогій друку ў XIX — пачатку XX стагоддзяў і пачалося развіццё паліграфіі як галіны вытворчасці. Вядома, што краіны Захаду ў тэхнічным плане былі раней больш развітымі, і магчыма таму большасць паліграфічных тэрмінаў складаюць запазычаныя словы.

Развіццё нацыянальнай выдавецка-паліграфічнай тэрміналогіі звязана з прагрэсам у прамысловасці, у прыватнасці з адкрыццём паперняў і тыпаграфій у Беларусі.

За апошнія 20 гадоў у тэхналогіі паліграфіі адбыліся рэвалюцыйныя змены, звязаныя з бурным развіццём камп'ютарнай тэхнікі, а ў паліграфіі павялічылася колькасць навішых тэрмінаў і азначэнняў. Выдавецка-паліграфічная тэрміналогія налічвае 5000 тэрмінаў як сучасных, так і ўстарэлых. Сярод іх можна выдзеліць два асноўныя пласты лексікі: міжгаліновыя і вузкаспецыяльныя. Міжгаліновыя лексіка можа выкарыстоўвацца ў розных сферах дзейнасці чалавека (блок, футляр, набор, ватман), вузкаспецыяльная выкарыс-

тоўваецца толькі ў адной галіне (друкар, франтыспіс, інтэрліньяж, сінатура, пагінацыя, лінатып). Трэба адзначыць, што пласт вузка-галіновай лексікі намнога большы, чым міжгаліновы.

Выдавецка-паліграфічная тэрміналогія, як адна з частак беларускай навуковай тэрміналогіі, прайшла доўгі шлях развіцця. У яе складзе ёсць спрадвечна беларуская (20%) і запазычаная лексіка (80%). Спрадвечна беларускія словы розныя па паходжанні. Адны з іх узніклі ў старажытнабеларускі перыяд, калі фарміравалася мова беларускай народнасці (XIV–XVI стст.): буквіца, варстат, ціснуці; другія — у перыяд, калі стваралася мова беларускай нацыі (XIX–XX стст.): застаўка, набор, васкоўка, дубленне. Кожны наступны этап у жыцці беларускага народа знаходзіў сваё адлюстраванне ў лексічнай сістэме мовы.

«Выпрацоўка беларускай тэрміналогіі розных галін навукі звязана з выкарыстаннем беларускай мовы адносна часу, перыяду, і як вынік гэтага — пастаяннае імкненне да стварэння нацыянальнай навуковай тэрміналогіі, арыентацыя на ўласныя сродкі. Але ніколі беларуская тэрмінатворчасць не магла пазбегнуць уключэння іншамойнай лексікі», — сцвярджае В. Ляшчынская.

Крыніцай запазычання выдавецка-паліграфічнай тэрміналогіі выступаюць славянскія і неславянскія мовы, прычым запазычанні адбываюцца як непасрэдна з канкрэтнай мовы-крыніцы, так і праз пасрэдніцтва іншых моў. У склад беларускай тэрміналогіі трапілі словы ў большасці выпадкаў праз рускую мову, г. зн. шляхам калькавання: фальцоўка (фальцовка), авантытул (аванти-тул), калаж (колаж), бігоўка (биговка).

Гістарычна склалася так, што выдавецка-паліграфічная тэрміналогія захавала традыцыі класічнай (лацінскай або грэчаскай) тэрміналогіі, заснавальнікамі якой былі Н. Хесельгрэн, І. Кірнандзер і іншыя. У адных выпадках запазычваліся лацінскія або грэчаскія тэрміны, а ў другіх выкарыстоўваліся ўжо існуючыя ці па-новаму ўтвораныя словы, прыцягваючы аднакарэнныя і дэрывацыйныя марфемы класічных моў.

У складзе выдавецка-паліграфічных тэрмінаў ёсць шэраг запазычаных слоў, якія цалкам засвоены беларускай мовай і ўспрымаюцца сёння як спрадвечна беларускія. Побач з імі выдзяляецца група запазычаных слоў, у якіх моцна адчуваецца замежнае паходжанне. Напрыклад, з французскай мовы запазычаны тэрміны буклет, маскіраванне, брашура, гравюра, калька, эстамп; з нямецкай — шмуцтытул, шрыфт, тангір, фарзац; з англійскай — блок,

інтэрв'ю, інтэрліньяж, байт; з італьянскай — газета, макет, абзац, абрэвіатура; з грэчаскай — паліграфія, манатып, аўтатыпія, з лацінскай — антыква, фаліяцыя, сігнатура.

Галоўнай крыніцай утварэння тэрмінаў з'яўляецца лексічная і словаўтваральная сістэма беларускай мовы. Выкарыстанне лексічных сродкаў нацыянальнай мовы пры ўтварэнні тэрмінаў адбываецца шляхам ужывання агульналітаратурных слоў пры намінацыі больш вузкіх паняццяў. Як адзначае Л. А. Антанюк «агульнаўжывальныя словы, якія адначасова з'яўляюцца тэрмінамі, набываюць тэрміналагічнае значэнне пераважна ў складзе састаўных тэрмінаў» [1, с. 54]. Прывядзем у якасці прыкладу некаторыя тэрміны-словазлучэнні, якія маюць у сваім складзе агульнаўжывальныя словы: чырвоны радок, спускавая паласа, пераплётная крышка, рама капіравальная. Кожнае з названых словазлучэнняў — тэрмін, зразумелы толькі спецыялістам. Ад слова друк утварыліся такія тэрміны, як друкар, друкаваць, друкаваны, друкарскі, друкарня, друкарская старонка, друк чорна-белы, друк высокі, друк нізкі, друк глыбокі, друк афсетны, друк шматкаляровы, друк у абрэз і іншыя.

Частка выдавецка-паліграфічных тэрмінаў утворана на аснове спрадвечна беларускай агульнаўжывальнай лексікі шляхам метафарычных і метанімічных пераносаў: шапка, акно, падвал, бабашка, вусік.... У аснове іх пераносу ляжаць такія прыкметы, як знешні выгляд, форма, колер, функцыя, месцазнаходжанне, асацыяцыя і інш. Падобныя тэрміны патрабуюць перагляду. Напрыклад, тэрмін бабашка, утвораны на ўласнай лексічнай аснове, не зусім упісваецца ў кантэкст сучаснай кнігавытворчасці.

Па структуры тэрміны падзяляюцца на словы-тэрміны (папера, аркуш, матрыца...) і тэрміны-словазлучэнні (папера вяленівая, папера святлоадчувальная, папера фарзацная, аркуш аўтарскі, аркуш карэктурны, аркуш тытульны, аркуш умоўна-друкавальны, аркуш улікова-выдавецкі, матрыца пераплётная, матрыца кропкавая...).

Адзначым, што выдавецка-паліграфічныя тэрміны ўтвараюцца па тых жа словаўтваральных мадэлях, што і агульнаўжывальныя, аднак існуюць і некаторыя спецыфічныя мадэлі. Утварэнне новых тэрмінаў адбываецца рознымі шляхамі: 1) шляхам афіксацыі; 2) шляхам аснова — словаскладання; 3) змена семантыкі традыцыйных слоў; 4) шляхам канверсіі і абрэвіяцыі; 5) шляхам запазычання або калькавання запазычаных слоў.

У ролі тэрмінаў выступаюць назоўнікі, прыметнікі, дзеясловы. Найбольшую частку складаюць назоўнікі, бо асноўная функцыя

тэрміна — называць прадметы і з’явы. У тэрмінах-словазлучэннях назоўнікі выступаюць у якасці дамінантаў. Шмат прыметнікаў прымае ўдзел у тэрмінаўтварэнні, аднак большасць з іх выступае ў ролі ўдакладняльных слоў да дамінантаў, выражаных назоўнікамі, гэта значыць, выконваюць функцыю азначэння. Толькі ў выпадку субстанцывацый яны выконваюць самастойную функцыю. Дзеясловы таксама з’яўляюцца кампанентамі тэрмінаў-словазлучэнняў, дзе дамінантным словам выступае назоўнік.

Разгледзеўшы выдавецка-паліграфічныя тэрміны, прыйшлі да вываду, што выдавецка-паліграфічная тэрміналогія мае працяглую гісторыю развіцця. Фарміраванне яе адбывалася на працягу гістарычных этапаў развіцця кнігадрукавання. Тэрміналогія выдавецка-паліграфічнай справы нагадвае сістэму назваў, якія адлюстроўваюць навуковыя і вытворча-тэхнічныя паняцці дадзенай галіны.

Па структуры выдавецка-паліграфічныя тэрміны падзяляюцца на словы-тэрміны і тэрміны-словазлучэнні.

Аналіз выдавецка-паліграфічнай тэрміналогіі па этымалогіі і па семантыцы сведчыць, што яе аснову (80%) складае запазычаная лексіка. Перавага аддаецца грэкалацінскім тэрмінам і тэрмінаэлементам. Частка тэрмінаў узнікла на аснове спрадвечна беларускай агульнаўжывальнай лексікі шляхам метафарызацыі і метанімізацыі.

Сёння выдавецка-паліграфічная тэрміналогія развіваецца дынамічна і мэтанакіравана. Колькасны рост новых намінацыйных знакаў для абазначэння пазнавальных аб’ектаў звязаны з паглыбленнем ведаў чалавецтва і патрабуе ад спецыялістаў асэнсаванага падыходу да мэтанакіраванага адбору новых тэрмінаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Антанюк, Л. А. Беларуская навуковая тэрміналогія. Фарміраванне. Структура. Упарадкаванне / Л. А. Антанюк. — Мінск. Навука і тэхніка, 1987. — 240 с.
2. Даниленко, В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. — М.: Наука, 1977. — 248 с.
3. Ляшчынская, В. А. Беларуская мова. Тэрміналагічная лексіка / В. А. Ляшчынская. — Мінск: РІВШ БДУ, 2001. — 256 с.
4. Каган, Б. Словарь полиграфических терминов / Б. Каган, С. Стефанов. М: РепроЦЕНТР М, 2005. — 592 с.

5. Куліковіч, У. І. Гісторыя і сучаснасць беларускай выдавецкай тэрміналогіі / У. І. Куліковіч // Труды БГТУ. — 2013. — №8: Издат. дело и полиграфия. — С. 63–66.

6. Куліковіч, У. І. Выдавецкая справа / У. І. Куліковіч // Беларуская мова. Прафесійная лексіка. Сацыяльна-гуманітарныя навукі: вучэб. дапам. / М. Р. Прыгодзіч [і інш.]; пад рэд. М. Р. Прыгодзіча, У. І. Куліковіча. — Мінск: РІВШ, 2015. — 147–172 с.

7. Францыск Скарына і яго час: Энцыкл. давед. Беларус. Сав. Энцыклапедыя: рэдкал. У. П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. — Мінск: БелСЭ, 1988. — 608 с.

УДК 821.161.3

І. С. Мяцеліца
(ЦДБКМІЛ НАН Беларусі, г. Мінск)

ПЕРШАЯ КНІГА ПАЭТА: АСАБЛІВАСЦІ СУЧАСНЫХ ДЭБЮТНЫХ ЗБОРНІКАЎ

Разгалінаваная сістэма літаратурнай інстытуцыі, якая рэгулюе шматлікія працэсы ў галіне айчыннага мастацкага слова, у многім спрыяе станаўленню пісьменніцкіх кадраў. У прыватнасці, гэта выяўляецца ў падтрымцы літаратурных дэбютаў. Яшчэ некалькі дзесяцігоддзяў таму адчувальным мінусам сістэмы для аўтараў-пачаткоўцаў заставалася высокая ступень залежнасці іх творчай будучыні ад цэнзуры, прадыктаванай дзяржаўнай ідэалогіяй. Яскравай ілюстрацыяй служыць гісторыя паэтычнага дэбюту вядомага сучаснага пісьменніка А. Глобуса, наклад першай кнігі якога так і не дайшоў да чытача: «Маю кнігу вершаў «Груд», што рыхтавалася да выхаду ў серыі «Першая кніга паэта», забараніла савецкая цэнзура. Увесь надрукаваны наклад быў знішчаны, за выняткам асобніка, які прыхавалі сабе цэнзары. Я быў у распачы, бо выдавецкія рэдактары сказалі, што выпусціць сваю кнігу на радзіме я доўга не змагу, а можа і зусім не змагу» [1]. У новым тысячагоддзі пісьменнікі апынуліся ў іншай сітуацыі: змяншэнне ўплыву дзяржавы і пісьменніцкіх арганізацый, даступнасць незалежных пляцовак для друкавання паспрыялі свабодзе аўтарскага выяўлення. Разам з тым сёння захавалася такая форма падтрымкі таленавітай моладзі, як выданне кнігі (у прыватнасці паэтычнай) без укладання аўтарскіх сродкаў, і гэта магчымасць застаецца шырока запатрабаванай пісьменнікамі-пачаткоўцамі.